Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 12 Sayı: 64 Haziran 2019 Volume: 12 Issue: 64 June 2019
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3326

TEMİRKUL ÜMÖTALİYEV VE ŞİİRLERİNDE ÖNE ÇIKAN GÖSTERGELER

TEMIRKUL UMOTALIYEV AND PROMINENT SIGNS FROM HIS POETRY

Osman ARICAN•
Semanur YENER**

Öz

II. Dünya Savaşı döneminde yaşamış olan Temirkul Ümötaliyev, şairliği ve vatanseverliğiyle Kırgız edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Çoğu şairde olduğu gibi Temirkul'un şiirlerinde de göstergeler yer alır. Gösteren ve gösterilen arasındaki bağlantıdan oluşan göstergeler, dilsel veya dil dışı olarak her alanda görülebilmektedir. Dil göstergeleri, modern dilbilimin inceleme alanına girmektedir. Türk ve Dünya edebiyatında oldukça önemli bir yere sahip olan dil göstergelerine, roman, hikâye gibi türlerden daha çok şiirlerde rastlanmaktadır. Şairler, duygu ve düşüncelerini etkili bir şekilde aktarabilmek için bilerek veya bilmeyerek şiirlerinde göstergelere yer vermektedirler. Şiirlerde göstergeler, şiiri sıradanlıktan uzaklaştırarak farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Çalışma, Kırgız şair Temirkul Ümötaliyev'i tanıtmayı, şairin şiirlerinde öne çıkan göstergeleri açıklamayı ve Temirkul'un şiir dünyası hakkında fikir sahibi olmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Temirkul Ümötaliyev'in hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve göstergebilimle ilgili bilgiler verilmektedir. Temirkul Ümötaliyev'in yayımlanmış kitaplarından seçilen 50 şiiri üzerinde inceleme yapılmış ve öne çıkan göstergeler şiirlerden örnekler verilerek açıklanmıştır. Çalışmanın Temirkul Ümötaliyev'in Türkiye Türkolojisinde tanınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Temirkul Ümötaliyev, Şiir, Gösterge, Anlam.

Abstract

Temirkul Umotaliyev known as Kyrgyz poet and patriot of his country lived during the II world war period. As in every poem, signs take important place in Umotaliev's poems as well. Signs that are constituted of signifier and signified are also distinguished as linguistic and non-linguistic signs. Language signs belong to the field of modern linguistic analysis. Language signs which take an importance place in Turkish and World literature are mostly encountered in the poems rather than in genres like novels and stories. Poets, in order to convey their feelings and thoughts effectively, whether consciously or subconsciously involve these signs in their poems. These signs help to make these poems special and give a different perspective to them. This study aims to introduce Temirkul Umotaliyev and his world of poetry as well as to analyze prominent signs from his poems. İn this study information about Umotaliyev's life, his literary activity and information about semiotics is given. 50 poems selected from the published books of Temirkul Umotaliyev were examined and the prominent signs were analyzed; examples from the poems were also provided. This study also aims to introduce Temirkul Umotaliyev's poetry in Turcology of Turkey and make contribution to the field of semiotics.

Keywords: Temirkul Umotaliyev, Poem, Sign, Meaning.

Giriş

Göstergeler, bir dili anlamlı hâle getiren küçük anlam birimleridir. Kelimelerin ve şekillerin gösterge olarak kabul edildiği göstergebilim, sanat, toplum ve edebiyat gibi pek çok alanda varlığını sürdürmektedir.

"Temeli Saussure'e dayanan *göstergebilim (semiology)* çalışmaları dünyadaki her türlü iletişimde yararlanılan dil içi ve dil dışı göstergeleri içine alan ve son yıllarda önemli araştırmalarla gelişen bir bilim dalıdır" (Aksan, 2017, 50). Gösterge, gösterilen ve gösterenin birbiriyle olan ilişkisinin sonucunda meydana gelmektedir. Dil dışı göstergeler, bir anlamı bildiren işaretler, levhalar ve simgelerdir. Dilsel göstergeler, sesler ve kelimelerden oluşan en küçük anlamlı parçalardır. Dilsel gösterge, seslerle örülü bir kelimenin anlamıyla arasındaki bağlantıdan oluşmaktadır.

Şairler, "… düşünce ve duygularını sözcüklerin yan anlamlarından, onlara verdikleri yeni değerlerden, sözcüklerin duygu değerlerinden ve yarattıkları yakın ve uzak çağrışımlardan yararlanarak dile getirirler" (Aksan, 2004, 134). Bunu yaparken bazen kelimelerin çokanlamlılığından, anlam değişmelerinden de yararlanırlar. Bu yararlanmalar, şairlerin "… sözcükleri bilinçli olarak araması, seçmesiyle sağlanır, ya da bu sözcükler onun bilinçaltında hazırlanır, dizilir ve günün birinde, bir anda

• Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aricanosman@yahoo.com
** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, semanuryener@gmail.com
**

dudaklarından dökülüverir… sözcüklerle belli kavramları aktarsa bile bunların tümünün yardımıyla, anlatılanın arkasında kalanı, sözün dile getiremediğini, anlatamadığını duyurmaya çalışır" (Aksan, 2004, 134). "Şairler, duygularını, zihinlerindeki imgeleri şiire aktarırken sözcükleri yeni anlamlarla kullanabilmekte, onlara yeni değerler yükleyebilmektedirler. Türk şiirinin her döneminde bunun örnekleriyle…" (Aksan, 2011, 36) karşılaşmak mümkündür. Dilin her alanında görülebildiği gibi, şiirlerde de göstergelerin yoğun olarak kullanıldığı söylenebilir. Neredeyse her şairde dilsel göstergelerin varlığı söz konusudur. Bu nedenle Temirkul'un şiirlerindeki göstergelerin incelenmesi önem taşımaktadır.

Çalışmada, Temirkul'un Ceŋiş Marşı (1978), Çıgarmalardın Eki Tomduk Cıynagı (Tom I-II) (1971), Emgek Gülü (1954), Okurmandın Kitep Tekçesi Seriyası: Temirkul Ümötaliyev (6. Tom) (2015), Temirkul: Irlar, Prozalar, Arnoolor (2003), Torgoy Taŋşık (1969) adlı eserlerinden 50 şiir seçilerek şairin şiirlerindeki göstergeler ele alınmaktadır. Öncelikle Ümötaliyev'in hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve göstergebilimle ilgili bilgi verilmektedir. Ardından şairin şiirlerinde öne çıkan göstergeler açıklanmaktadır. Çalışmada dilsel göstergeler üzerinde inceleme yapılmaktadır. Çalışmanın kapsamı dolayısıyla dil dışı göstergeler ele alınmamıştır.

1. Temirkul'un Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri

Temirkul, 1908 yılında Kırgızistan'ın Aksı bölgesinde yer alan Töö-Car adındaki köyde geçimini çiftçilikten sağlayan fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.

Temirkul, "… çocukluk döneminde hayatın güzelliklerinden çok zorluklarıyla karşı karşıya kalmıştır" (Akmataliyev, 2002, 223). Ümötaliyev'in çocukluğunda ülkede sert bir kış yaşanmış ve pek çok kişi bu sert kışta hastalanarak ölmüştür. Ülkede yaşanan kış, Kırgız halkı arasında büyük salgın anlamına gelen "kara tumoo" şeklinde adlandırılmıştır. "Bu "kara tumooda" şairin büyük annesi, amcası Seŋgibay, babası Ümötali ve kardeşi Aybübü ölmüştür" (Çotbayeva, 1978, 6). Dedesi ve annesi de bu salgına yakalanmışlar fakat iyileşmişler. Daha sonra Temirkul, annesi ve dedesinden ayrılarak yetimhaneye verilmiştir.

Ailesinden küçük yaşta ayrılan Ümötaliyev, "1925 yılında Ak-Suu'daki yetimhanede eğitim görmüştür" (Ümötaliyev, 2015, 3). "1928-29 yılları arasında teknik okulda okurken gazetelere haber ve duvar gazetelerine şiirler yazmaya başlamıştır" (Ümötaliyev, 1954, 27). Onun "… ilk eserleri "Leninçil Caş", "Kızıl Kırgızstan" gazetelerinde aralıksız çıkmıştır" (Ümötaliyev, 2015, 3). 1929 yılında, Ümötaliyev'in "Oş şehrindeki Pedagoji Teknik Okulunu bitirmesinin ardından şairlik ve toplumsal faaliyetleri başlamıştır" (Ümötaliyev, 2003, 8). "1931 yılında Frunze'ye gelerek vilayet komitesi Komünist Gençlik Birliğinin idaresinde bölüm başkanlığı" (Ümötaliyev, 2015, 3), "Nookat bölgesinde iki yıl öğretmenlik, Kızıl Üy'ün başkanlığı… hizmetlerini yürüten" (Ümötaliyev, 2015, 3) Temirkul, "1932 yılında Taşkent'te, 1936 yılında Moskova'da kısa dönem kurslarda eğitim vermiş" (Ümötaliyev, 1954, 27), "1934 yılında SSCB Yazarlar Birliğine üye olmuş" (Ümötaliyev, 2015, 3) ve "1934-1935 yılları arasında "Kırgızstan Pioneri" gazetesinin editörlüğü, "Leninçil Caş" gazetesinin editör yardımcılığı, "Kızıl Kırgıstan" gazetesinin bölüm başkanlığı, 1937 yılında Kırgızistan Yazarlar Birliği görevlerini yapmıştır" (Ümötaliyev, 2015, 3).

Kırgız şiirinin önde gelen şairlerinden "Temirkul Ümötaliyev'in ilk eserlerinden itibaren, hayatın güçlüklerini yenebilen iradesi güçlü insanların görüntüsünü edebîleştirmeyi daima ilk amaç olarak aldığını belirtmek gerekir" (Akmataliyev, 2002, 228). Eserlerine yaşadığı dönemin durumunu yansıtan "Ümötaliyev'in "Aysuluu" manzumesi, Kırgızistan'ın Sovyet dönemindeki gerçek hayatından alınmıştır" (Çotbayeva, 1968, 41). II. Dünya Savaşı döneminde, "Savaşa kadar şairin sanatçılığında geniş yer alan emek ve barış teması, kahramanlık ve savaş temasıyla değişmiştir" (Çotbayeva, 1968, 70).

Temirkul'un savaştan sonraki dönemde yazdığı şiirlerinde, Lenin, Ekim Devrimi, kadın, Komünist Parti ve barış temaları öne çıkmaktadır. Şair, bu dönemde çocuklara yönelik pek çok şiir yazmıştır. Ümötaliyev, "… çocuklar için yazdığı şiirlerde, gençlerin gayretine ve gençlik ateşinin önemine ağırlık vermiştir" (Çotbayeva, 1968, 88). Temirkul, çocuklara savaş dönemindeki sıkıntılardan ders çıkarılıp emeğe ve emekçiye saygılı olunması gerektiğiyle ilgili öğütler vermektedir. Ayrıca annenin önemine dikkat çekmektedir.

Rusça ve Kırgız Türkçesiyle pek çok eser kaleme alan, 2000'den fazla şiiri bulunan Ümötaliyev, şairliğinin yanında çevirmenliğiyle de önemli bir isimdir. Ümötaliyev, Abulkasım Lahuti, Kupala Yanna, Mayakovskiy, Şivaza, Tihonov ve Tursun-Zade Mirza gibi edebiyat dünyasında önemli şahsiyetlerin eserlerini Kırgız Türkçesine çevirmiştir.

Temirkul, Sovyet hükümeti tarafından Ekim Devrimi Nişanı, Halk Dostu Nişanı, Şeref Nişanı ve pek çok madalya ile ödüllendirilmiştir.

II. Dünya Savaşında Sovyet askeri olarak savaşta yer alan ve gazi unvanına sahip olan şair, 1991 yılında, 83 yaşındayken vefat etmiştir.

Ümötaliyev'in yayımlanmış kitapları aşağıdaki gibi sıralanabilir.

Kırgız Türkçesiyle Yazdıkları:

Ceŋiş Marşı (1978), Frunze: Kırgızstan Basması.
Cırgal Turmuş Irları (1950), Frunze: Kırgızmambas.
Cürök Ündöyt Caŋı Irlar (1974), Frunze: Kırgızstan Basması.
Çıgarmalar Cıynagı (1. Tom) (1958), Frunze: Kırgızmambas.
Çıgarmalar Cıynagı (2. Tom) (1959), Frunze: Kırgızmambas.
Çıgarmalardın Eki Tomduk Cıynagı (1. Tom) (1971a), Frunze: Kırgızstan Basması.
Çıgarmalardın Eki Tomduk Cıynagı (2. Tom) (1971b), Frunze: Kırgızstan Basması.
Emgek Gülü (1954), Frunze: Kırgızmambas.
Güldör Ölkösü (1938), Kazan – Frunze: Kırgızmambas.
Ir Tünögü (1984), Frunze: Kırgızstan Basması.
Irlar Cana Poemalar Cıynagı (1967), Frunze: Kırgızstan Basması.
Irlar Cıynagı I (1935), Frunze: Kırgızmambas.
Irlar Cıynagı II (1936), Frunze: Kırgızmambas.
Köŋül Irları (1959), Frunze: Kırgızmambas.
Tandalmalar: 2 Tomduk: 1. Irlar Cana Poemalar (1989a), Frunze: Adabiyat.
Tandalmalar: 2 Tomduk: 2. Irlar Cana Poemalar (1989b), Frunze: Adabiyat.
Temirkul: Irlar, Prozalar, Arnoolor (2003), Bişkek: Mamlekettik Til Cana Entsiklopediya Borboru.
Toktogul (1954), Bişkek: Kırgızstan Mamlekettik Basması.
Too Güldörü (1983), Frunze: Kırgızstan Basması.
Torgoy Taŋşık (1969), Frunze: Kırgızstan Basması.

Rusça Eserleri:

Beloye Zoloto: Stihi i Poemı (1958), Frunze: Kirgizgosizdat.
Jizn' Zimı: Stihi (1975), Moskova: Sov. Pisatel'.
Dorojnaya Pesnya: Stihi i Poemı (1958), Moskova: Sov. Pisatel'.
Dorojnaya Pesnya: Stihi (1955), Frunze: Kirgizgosizdat.
Gornıye Tsvetı: Stihi i Poema (1982), Frunze: Kırgızstan Basması.
Kirgizskiye Pevtsı: Stihi i Poemı (1972), Moskova: Hudoc. Lit.
Ptitsa Velikan: Skazka (1979), Frunze: Mektep.
Serdtsye Kirgiza (1947), Moskova: Sov. Pisatel'.
Sto Voprosov u Mal'çonki: Stihotvoreniya (1983), Frunze: Mektep.
Tri Legendı (1958), Frunze: Kirgizuçpedgiz.
Vesenniye Strunı: Stihotvoreniya i Poemı (1961), Frunze: Kirgizgosizdat.
Zdes' Naçalo: Stihi (1969), Frunze: Mektep.
Zveni Komuz: Stihotvoreniya i Poema (1982), Moskova: Hudoc. Lit.

Çevirileri:

Abulkasım Lahuti – Irlar Cana Poemalar (1954), Frunze: Kırgızmambas.
Kupala Yanna – Irlar (1954), Frunze: Kırgızmambas.
Mayakovskiy V. V. – Vladimir İl'iç Lenin: Poema (1953), Frunze: Kırgızmambas.
Mayakovskiy V. V. – Cakşı (1955), Frunze: Kırgızmambas.
Şivaza Y. – Çınıdagı Cazuu: Irlar Cıynagı (1948), Frunze: Kırgızmambas.
Tihonov N. S. – Irlar (1956), Frunze: Kırgızmambas.
Tursun-Zade Mirza – İndiyalık Ballada (1958), Frunze: Kırgızmambas.

2. Göstergebilim

Dilbilim, dilbilimcilerin görüş farklılığından dolayı geleneksel ve modern olarak ikiye ayrılmaktadır. Geleneksel dilbilimde "tümceler aracılığıyla iletişim sağlandığı kabul edilir ve tümce yapıları üzerine

çalışılırdı. Yapısal özellikleri inceleyen bu anlayış daha çok yazılı dili inceler, konuşma dili ve iletişim ortamının diğer koşullarını ele almazdı" (Uslu, 2005, 36). Modern dilbilimde ise, yazılı dilin yanında konuşma dili de inceleme alanına dâhil edilir ve tümcelerden ziyade kelimeler ve sesler üzerine çalışılır. Modern dilbilimin "Temeli Cenevreli dilbilimcinin 1907-1911 yılları arasında verdiği ders notlarından oluşan ve ölümünden sonra öğrencileri tarafından yayınlanan *Cours De linguistique générale* adlı kitabına dayanır" (Toklu, 2013, 17). Cenevreli dilbilimci Ferdinad de Saussure'ün bu kitabı, göstergebilim, anlambilim, sözcükbilim gibi pek çok bilim dalının oluşmasına kaynaklık etmiştir.

Saussure, dilin "… kavramları anlatan bir göstergeler dizgesi…" (Vardar, 1983, 34) olduğunu ileri sürmektedir. Saussure'ün dilin göstergeler dizgesi olduğunu savunması, göstergebilim adındaki bilim dalını doğurduğu bilinmektedir. Göstergebilim, "Göstergeleri ve göstergelerden oluşan sistemleri, gösterge türlerini inceleyen bir bilimdir… göstergelerin yapısını, üretilme yollarını, yorumlama ve anlaşılma süreçlerini araştırır" (Karaağaç, 2013, 299).

"Dil göstergesi gösterenle gösterilenin birleşiminden oluşan bir bütündür" (Aydın, 2006, 36). İşitim imgesi gösteren, anlam gösterilen bu ilişkinin sonucunda ortaya çıkan göstergedir. "Dildeki her şey göstergedir ve göstergeler bir şeyi belirtmek için kullanılır" (Günay, 2007, 52). Saussure'ün dil göstergesi iki yapıdan oluşur. "Birincisi, dilbilimsel adıyla «gösteren», kulağımızla duyduğumuz [Ç.İ.Ç.E.K.] sesi, gözümüzle gördüğümüz "çiçek" yazısı; ikincisi, yine dilbilimsel adıyla «gösterilen», zekamızla, deneyimlerimizle kavradığımız sözün içeriği, açıklaması, [Ç.İ.Ç.E.K.] sesini duyduğumuz, yazısını okuduğumuz zaman, kafamızda oluşan genel /çiçek/ kavramıdır" (Kıran ve Kıran, 2013, 145). Bu iki yapının birleşimi sonucunda gösterge meydana gelir. "Göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir" (Vardar, 1983, 27).

"Kendisinden başka bir şeyin yerini tutan anlamlı birim, göstergedir. Gösterge, gösterge bilimindeki en küçük anlamlı birimdir. Gösterge, kendi dışında bir şey gösteren her türlü varlık veya olgudur" (Karaağaç, 2013, 294). "Gösterge biliminin dil çalışmalarındaki işleyişi, anlam bilimidir. Göstergelerin anlamını ve göstergeler ile göstergelerin yerini tuttukları varlık ve olaylar arasındaki ilişkileri inceleyen anlam bilimi, gösteren ile gösterilenin ilişkilerini, anlam değişmelerini, eş anlamlılığı, çok anlamlılığı, sözlük yapısını aydınlatmağa çalışır" (Karaağaç, 2013, 134).

Saussure'ün etkisiyle ortaya çıkan göstergebilim, Charles Sanders Peirce, Umberto Eco, R. Jakobson, R. Barthes, A. J. Greimas ve L. Hjelmslev gibi bilim insanlarının yaptığı çalışmalar sonucunda günümüzdeki şeklini almıştır.

3. Temirkul'un Şiirlerinde Öne Çıkan Göstergeler

Bir kelimenin görünenin ardında başka bir anlam ifade etmesi, çokanlamlı veya eşanlamlı olması, o kelimeyi gösterge yapar. "Gösterge, bir varlık veya olayın, bir başka varlık veya olayı işaret etmek için kullanılmasıdır (Karaağaç, 2013, 299). Temirkul'un şiirleri incelendiğinde dikkat çeken cer, kün, el, caş ve cigit kelimeleri, çokanlamlı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, şairin şiirlerinde görülen cer, kün, el, caş ve cigit kelimeleri birer göstergedir. Bu göstergelerin ifade ettiği anlamlar, şairin şiirlerindeki kullanımlarından örneklerle açıklanmaktadır.

3.1. Cer Göstergesi

Ümötaliyev'in şiirlerinde önemli bir yeri olan cer kelimesi, Kırgız Sözlüğünde "1. arz, yer; mahal… 2. mesafe…" (Yudahin, 2011, 202-203) şeklinde iki maddede açıklanmıştır. Kırgız Sözlüğünde sadece mekân ve mesafe anlamları verilirken şair, cer kelimesi mekân ve mesafe olarak kullanmakla yetinmeyerek cer kelimesine dört anlam daha yüklemiştir. Temirkul'un eserlerinde cer; mekân, memleket, yer / toprak, mesafe, yeryüzü / dünya ve kısım olmak üzere altı farklı anlamda kullanılmıştır. Bu bakımdan cer kelimesi, gösterge olarak ele alınmıştır.

Şekil 1: Temirkul'un Şiirlerinde *cer* Göstergesi

Ümötaliyev'in şiirlerinde cer göstergesinin ifade ettiği anlamlar, şekil 1'de gösterilmekte ve Temirkul'un şiirlerinden cer göstergesinin kullanımıyla ilgili örnekler verilerek açıklanmaktadır.

Şairin "Kaysı Şaytan" adlı şiirinden alınan dörtlükte cer göstergesi *yer, toprak* anlamında kullanılmaktadır:

"… Öltürdüm dep, maktanba,	"… Öldürdüm diye, övünme,
Seni da biröö öltüröt.	Seni de biri öldürür.
Töö bolsoŋ da çöktüröt.	Deve olsan da çöktürür.
Kanıŋdı *cerge* töktüröt…"	Kanını yere döktürür…"

(Ümötaliyev, 2003, 180).

Ümötaliyev, "Nazım Hikmetke" adlı şiirden alınan dizelerde görüleceği üzere cer göstergesini, *Türk'ün memleketi* olarak ifade etmektedir:

"… Tabışat dollarga alar coldu,	"… Buluşuyor dolarla onların yolu,
Alar üçün dollar boldu:	Onlar için dolar oldu:
Türk eli,	Türk halkı,
Türktüŋ *ceri*,	Türk'ün yeri,
Türk deŋizi…"	Türk denizi…"

(Ümötaliyev, 1954, 268).

Temirkul'un "Caş Kişi" adlı şiirinden alınan dizelerde şair, cer göstergesiyle *uzak bir mesafeyi* kastetmektedir:

"… İş izdep şaardan şaarga ketip cürgön,	"… İş aramaya şehirden şehre gitmiş,
Cöö basıp uzak *cerge* cetip cürgön…"	Yayan ta uzak yerlere ulaşmış…"

(Ümötaliyev, 1971a, 240).

Ümötaliyev'in "Kaynazarova Zuurakanga" adlı şiirinden alınan dörtlükte cer göstergesi, *kısım* anlamında kullanılmaktadır:

"… Aralıgın cumşartıp,	"… Mesafeyi yakınlaştırıp,
Kalıŋ *cerin* suyultsaŋ	Kalabalık yeri seyrekleştirsen
Özgörtköndöy caşartıp	Değiştirmiş gibi yeşertip
Öŋünö çıktı kızılçaŋ…"	Önüne çıktı pancar…"

(Ümötaliyev, 1954, 178).

Şairin "Altın Saray, Gül Bakça" adlı şiirinden alınan dizelerde cer göstergesiyle *yeryüzü, dünya* ifade edilmektedir:

"… Aynek töşöp koygondoy *cerdin* beti,	"… Ayna döşenmiş gibi yeryüzü,
Söz cetişpeyt maktoogo büt bir baştan..."	Söz yetişmiyor övmeye baştan başa…"

(Ümötaliyev, 2015, 57).

Temirkul'un "Kazak Eline" adlı şiirinden alınan dizelerde cer göstergesiyle *mekân* olarak kumlu bir yer kastedilmektedir:

"… Sarı arka güldöp, caşıl tör,	"… Arkada sarı güller, yeşil yayla,

Güldüü bak boldu kumduu cer…" Gül bahçesi oldu kumlu yer…"
(Ümötaliyev, 1954, 155).

Ümötaliyev'in şiirlerinde cer göstergesinin kullanıldığı anlamlar içerisinde dikkat çekici olan ve şair için önem arz eden memleket anlamıdır. Şairin cer göstergesine Türk milletinin yerine, memleket anlamını yüklemesi, Türk memleketine verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Ümötaliyev, Türk memleketinin dolar gibi değerli olduğunu ifade eder.

3.2. Kün Göstergesi

Şairin şiirlerinde farklı kullanımlarıyla dikkat çeken kün kelimesi, Kırgız Sözlüğünde "1. güneş… 2. gün… 3. zaman… 4. hava durumu… 5. hayat…" (Yudahin, 2011, 537-538) şeklinde beş maddede açıklanmıştır. Kün kelimesinin Temirkul'un eserlerinde gün, güneş, hayat ve zaman anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kelimenin birden çok anlam içermesi, gösterge olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Şekil 2: Temirkul'un Şiirlerinde *kün* Göstergesi

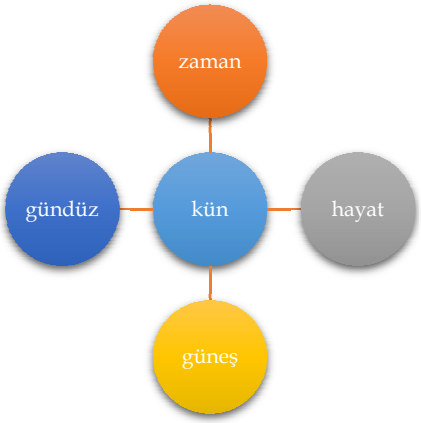

Temirkul'un şiirlerinde kün göstergesinin belirttiği anlamlar şekil 2'deki gibidir. Şairin şiirlerinde kün göstergesinin kullanımlarını örnekler üzerinde incelenebilir.

Şairin "Cer" adlı şiirinden alınan dizelerde kün göstergesiyle *hayat* ifade edilmektedir:

"… Acal cetip, *kün* bütsö, "… Ecel gelip, hayat bitse,
Ak kepindep kömgön cer, Beyaz kefene sarıp gömüldüğün yer,
Ayluu tündö kız, cigit Aylı gecede kız, erkek
Ak çölmök oynop köngön cer…" Ak çölmök[1] oynayıp eğlendiğin yer…"
(Ümötaliyev, 2015, 62).

Ümötaliyev'in "Oktyabrga" adlı şiirinden alınan dörtlükte kün göstergesiyle kastedilen *güneştir*:

"… Carkıldatkan şerlerdi, "… Işık saçan aslanları (askerleri)
Sen kavhar cıldız şam çırak. Sen parlak yıldız, lamba, mum.
Kün tiybegen cerlerdi Güneş değmeyen yerleri
Carık kılgın çaçırap…" Işık saçıp aydınlatan…"
(Ümötaliyev, 1954, 147).

Temirkul'un "Frunze Şaarı—Menin Şaarım" adlı şiirinden alınan dizelerde kün göstergesi *zaman* anlamında kullanılmaktadır:

"… Suktantasıŋ *kün* sayın uşul meni, "… Gıpta etsin her gün o bana,
Köz aldımda boy cetken suluu kızday…" Gözümün önünde serpilen güzel kızlar gibi…"
(Ümötaliyev, 1971a, 70).

Ümötaliyev'in "Bütkönü Uşul Tar Zaman" adlı şiirinden alınan dizelerde kün göstergesiyle *gündüz* kastedilmektedir:

"… Köptön beri cardam bolboy eç kaydan "… Çoktan beri yardım yok hiçbir yerden
Künü-tünü kaçıp cürüp ketti aylam…" Gece gündüz kaçıp gitti çevikliğim…"
(Ümötaliyev, 1971a, 390).

[1] Ak Çölmök: Kırgızların eskiden beri oynanagelen oyunlarından biridir. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Toktorbayev, 1991, 91).

Temirkul'un şiirlerinde kün göstergesinin kullanımlarından en önemlisi hayat anlamıdır. Kün göstergesiyle, ecelin yetişip hayatın son bulmasını ifade eden şair, ölümün kaçınılmaz olduğu hayattan bahsetmektedir. Ümötaliyev'in kün göstergesini hayat anlamında kullanmasının savaş döneminde yaşamış olması ve hayat mücadelelerine şahit olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

3.3. El Göstergesi

Ümötaliyev'in şiirlerinde karşılaşılan önemli bir kullanım da el kelimesidir. El kelimesi, Kırgız Sözlüğünde "1. kabile ittahadı; soy; kabile; halk, millet… 2. soydaş… 3. sivil… 4. memleket; devlet…" (Yudahin, 2011, 324) şeklinde dört maddede açıklanmıştır. Temirkul'un şiirlerinde ise, el ile kastedilen Kazak, Özbek, Türk ve Sovyet halklarıdır. Bu bakımdan el kelimesi, gösterge niteliğindedir.

Şekil 3: Temirkul'un Şiirlerinde *el* Göstergesi

Şairin şiirlerinde el göstergesiyle ifade edilen anlamlar, şekil 3'te gösterilmektedir. Aşağıda bu kullanımlara dair açıklamalar, şiirlerden örneklerle desteklenmektedir.

Ümötaliyev'in "Nazım Hikmetke" adlı şiirinden alınan dizelerde el göstergesiyle *Türk halkı* kastedilmektedir:

"… Sen dagı Türk *elin* süydüŋ, dosum,	"… Sen de Türk halkını sevdin, dostum,
Türk cumuşçu çın coldoşuŋ:	Türk işçi gerçek yoldaşın:
Küröştö,	Savaşta,
Köp işterde	Birçok işte
Ceŋişterge…"	Zaferlere…"

(Ümötaliyev, 1954, 268-269).

Temirkul'un "Kün Tutulbayt, Ay Batpayt" adlı şiirinden alınan dizelerde el göstergesi *Sovyet halkı* olarak ifade edilmiştir. Sovyet halkından kastedilen ise Sovyetler ve içeresinde bulunan diğer halklar da kastedilmektedir:

"… Mende bilek—sovyettik *el* bir tuugan,	"… Bende güç, Sovyet halk kardeştir,
Mende cürök—özüm süygön Moskvam!	Bende yürek, sevdiğim Moskova'mdır!
Beri cılsa meesin çaçam, başka uram,	Buraya gelse beynini dağıtırım, başına vururum,
Faşizmdi cer aldına catkıram,	Faşizmi sonlandırırım,
Erkin külöm, too canırtıp katkıram…"	Özgürce gülerim, dağları yeşertirim, haykırırım…"

(Ümötaliyev, 1954, 86).

Şairin "Kazak Eline" adlı şiirinden alınan dizelerde el göstergesiyle *Kazak halkı* ifade edilmektedir:

"… Ar-namısın berbegen,	"… Haysiyetini vermeyen,
Ataktuu orus şer menen,	Şanlı Rus gücüyle,
Kaçıratıp kapkasın,	Kaçırtıp kapısını,
Berlinge birge kirgen teŋ	Berlin'e birlikte girmek gibi
Baatırlardı bergen sen,	Kahramanları veren sen,
Boordoş kazak—tuugan *el*…"	Kardeş Kazak kardeş halk…"

(Ümötaliyev, 1954, 155).

Ümötaliyev'in "Kaysı Şaytan" adlı şiirinden alınan dizelerde el göstergesiyle kastedilen *Özbek ve Kırgız halklarıdır:*

"…Kırgız, özbek kas bele?	"… Kırgız, Özbek düşman mı?
«Toy, tamaşa, ayt» dese	«Şenlik, eğlence, bayram» dense
Eŋiş, küröş, dostuk ır	Oyun, savaş, dostluk, şiir
Canırgan dobuş aşkere.	Çıkan sesler bilindik.

…
Cakşılık ötsün aldıga!
Bardık *el* cetsin baktıga!
Koluŋdan kelse dos kılgın
Atası çooçun kastı da!...”
(Ümötaliyev, 2003, 180).

…
İyilik ileri geçsin!
Tüm halk ulaşsın mutluluğa!
Elinden gelse dost edin
Atası korkak düşmanı da!...”

Ümötaliyev'in şiirlerinden el göstergesinin kullanımıyla ilgili verilen örneklerde görüldüğü üzere, el göstergesi genel anlamda halk için değil, Kazak, Özbek, Türk, Rus ve Kırgız vb. halkları ifade etmektedir. Temirkul, belirtilen halkları genellikle kardeş, dost olarak nitelendirmektedir. Bu durum, II. Dünya Savaşı sonrasındaki barış ve dostluk zamanının etkisi olarak görüleceği gibi zamanın yönetim şeklinin getirdiği bir sonuçtur da denilebilir.

3.4. Caş Göstergesi

Şairin şiirlerinde gözlenen diğer bir kullanım caş kelimesidir. Caş kelimesi, Kırgız Sözlüğünde “1. genç… 2. ham (olmamış)… 3. yaş… 4. ömür, hayat… gözyaşı…” (Yudahin, 2011, 185) şeklinde dört maddede açıklanmıştır. Şair, şiirlerinde, caş kelimesini genç, güç, yaş, yıl, gözyaşı anlamlarında kullanmıştır. Bu nedenle caş kelimesi, gösterge olarak kabul edilmiştir.

Şekil 4: Temirkul'un Şiirlerinde *caş* Göstergesi

Temirkul'un şiirlerinde caş göstergesine verdiği anlamlar, şekil 4'teki gibidir. Şiirlerden caş göstergesine örnekler açıklamalarıyla birlikte verilmektedir.

Şairin “Camgırduu Küzdö Talaada” adlı şiirinden alınan dizelerde caş göstergesiyle *genç, güç ve ordu* kastedilmektedir:

“… Çatırçasın camınıp,
Conunan ıldıy suu agıp,
Talaada turat *caş* cooker,
Col tartçuday kamınıp…”
(Ümötaliyev, 1978, 104).

“… Çadırına bürünüp,
Dağ sırtından aşağı su gibi akar,
Tarlada durur genç asker,
Yola çıkacakmış gibi tedbir alır…”

Ümötaliyev'in “Bütkönü Uşul Tar Zaman” adlı şiirinden alınan dizelerde caş göstergesiyle *gözyaşı* ifade edilmektedir:

“… Catkan kezde basmaçılar kelişti,
Mıltıktarın oozun tömön karatıp.
Caŋıldık dep közdün *caşın* tögüştü,
Kaçıp cürüp kalgan belem cadaşıp!...”
(Ümötaliyev, 1971a, 391).

“… O vakit basmacılar geldi,
Silahlarının namlusu yere doğruydu.
Yanıldık diyerek gözyaşı döktüler.
Bitap düşmediler mi kaçak olmaktan…”

Temirkul'un “Raymonda” adlı şiirinden alınan dizelerde caş göstergesi *yaş, yıl* olarak kullanılmaktadır:

“… Oşol kezde
On segizge
Araŋ *caşı* tolso da,
Cürögündöy,

“… O vakit
On sekizi
Yaşını, yeni doldurmuştu.
Yüreği gibi,

Cazgı güldöy
Nazik, cumşak bolso da..."

Bahar gülü gibi,
Nazik, yumuşaktı…"

(Ümötaliyev, 1954, 266).

Ümötaliyev'in şiirlerinde caş göstergesinin en dikkat çeken anlamı gençliktir. Şair, genç olarak delikanlıları, genç askerleri kastetmektedir. Temirkul, savaş döneminde, gençliğe ve genç güce duyulan ihtiyaç nedeniyle gençliği savaşa çağırır. Gençlik gücüyle alınan zaferler için gençliğe övgü niteliğinde şiirler yazar.

3.5. Cigit Göstergesi

Şairin şiirlerinde dikkat çekici bir diğer kelime cigittir. Cigit kelimesi, Kırgız Sözlüğünde "delikanlı, yiğit…" (Yudahin, 2011, 216) şeklinde tek madde olarak açıklanmıştır. Ümötaliyev'in şiirlerinde ise, cigit kelimesi, korkusuz, cesur, genç erkek, delikanlı, kahraman anlamlarında kullanılmıştır. Cigit kelimesi birden çok anlam ifade ettiği için gösterge olarak ele alınmıştır.

Şekil 5: Temirkul'un Şiirlerinde *cigit* Göstergesi

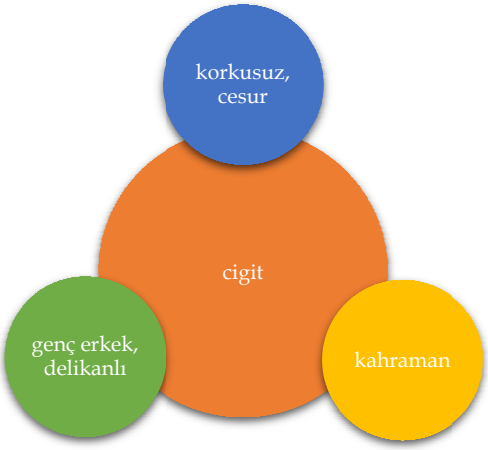

Ümötaliyev'in şiirlerinde cigit göstergesiyle ifade ettiği anlamlar, şekil 5'te gösterildiği gibidir. Şairin şiirlerinden cigit göstergesinin kullanımına örneklerle açıklanmaktadır.

Şairin "Al'bomgo Cazuu" adlı şiirinden alınan dizelerde cigit göstergesi *genç erkek, delikanlı* anlamında kullanılmaktadır:

"… Şok kezinde keziktirse cergeden.
Kanday *cigit* saga könül bölbögön…"

"… Güzeel zamanlarda karşılaşsan anavatanda
Hangi delikanlı sana gönül vermez…"

(Ümötaliyev, 2015, 79).

Ümötaliyev'in "Kayda Olturam" adlı şiirinden alınan dizelerde cigit göstergesiyle kastedilen *kahramandır*:

"… Andan kiyin köp ötpöstön aradan,
Tandap alıp cigitterdi caragan.
Ciberişti komandirlik mektepke,
Azır, mına, okup cüröm kalaŋdan…"

"… Ondan sonra çok geçmeden aradan,
Hoşa giden yiğitleri seçerek
Gönderdiler komutanlık okuluna,
İşte, şimdi okuyorum şehrinde…"

(Ümötaliyev, 1971b, 353).

Temirkul'un "Kün Tutulbayt, Ay Batpayt" adlı şiirinden alınan dizelerde cigit göstergesi *korkusuz, cesur* olarak ifade edilmektedir:

"… Öçüröm deyt cıldızımdı asmandan,
Kaçıram deyt tuygunumdu askamdan.
Tantıbasın, korkok cigit men emes
Kol kötörüp turup berçü şaşkandan…"

"… Kaldıracağım diyor yıldızımı gökyüzünden,
Kaçıracağım diyor atmacaları yüksek kayalarımdan.
Boş sözler söylemesin, korkak yiğit ben değilim
El kaldıran korkudan…"

(Ümötaliyev, 1954, 85).

Şairin cigit göstergesini kullandığı şiirlerinden alınan örneklerden de anlaşılacağı üzere Temirkul, bu göstergeyi sadece ilk anlamı olan genç erkek, delikanlı olarak kullanmamıştır. Bunların yanında kahraman ve korkusuz, cesur anlamlarını yükleyerek şiire farklı bir anlam katmıştır. Temirkul'un şiirlerinde yiğitlik,

delikanlılık, korkusuzluk, kahramanlık ve cesurluk ifadeleri şairin savaş döneminde yaşaması ve o dönemdeki duygu ve düşüncelerinin bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

Ümötaliyev, şiirini oluştururken dönemin gerçekliklerinden uzakta değildir. Söz konusu dönemde SSCB'nin edebiyatı, şiiri siyasette etkin olarak kullandığı ve bunu yaparken SSCB içerisinde yaşayan Türk topluluklarının önde gelen isimlerini bu doğrultuda yönlendirdiği sonucuna da varılabilir.

Sonuç

Temirkul Ümötaliyev, Kırgız edebiyatına ve şiirine önemli ölçüde katkı sağladığı, kitapları, çevirileri ve yazdıklarıyla ortaya konmuştur.

Göstergeler, dili sıradanlıktan kurtararak anlamlı hâle getirmektedir. Şiirlerdeki göstergelerin kullanım şekilleri incelenerek şairin duygu ve düşünceleri konusunda fikir sahibi olunabileceği anlaşılmıştır.

Dilin bir gereği olarak görülen göstergelerin Kırgız Türkçesinde de yoğun olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Ümötaliyev'in yayımlanmış kitaplarından seçilen 50 şiirin incelenmesi sonucunda öne çıkan göstergelerden cer, kün, caş, el ve cigit göstergeleri anlamlarıyla birlikte ele alınmıştır. Temirkul, cer göstergesini, mekân, mesafe, yer / toprak, kısım, yeryüzü / dünya, memleket; kün göstergesini, zaman, hayat, gündüz, güneş; el göstergesini Türk, Sovyet, Kazak, Özbek, Kırgız halkları; caş göstergesini, genç, yaş, yıl, gözyaşı, hayat; cigit göstergesini korkusuz, cesur, genç erkek, delikanlı, kahraman anlamlarında kullanmıştır ve bu kullanımlar şiirler üzerinde örnekle gösterilmiştir.

Temirkul, aynı anlama gelen farklı kelimeleri kullanmak yerine şekil olarak aynı, anlam olarak farklı kelimeleri kullanmayı tercih etmiştir. Bu durum, anlam zenginliğine işaret etmektedir. Bu bakımdan Temirkul'un zengin anlam dünyasına sahip olduğu söylenebilir.

Ümötaliyev'in şiirlerinde II. Dünya Savaşının önemli bir yeri olduğu tespit edilmiştir. Şair, göstergeler yoluyla savaş dönemindeki duygu ve düşüncelerini şiirlerine yansıtmıştır.

Edebiyatın, şiirin dönemin gerçeklerinden uzak olmadığı genelde Kırgız şiirinde, özelde Ümötaliyev'de ortaya konmuştur.

Çalışmanın göstergebilim açısından şiir incelemesi yapacak araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akmataliyev, Abdıldacan (2002). *Kırgız Adabiyatının Tarıhı: XX. Kılımdın Adabiyatı (20 – 60. Cıldar) "Ümötaliyev Temirkul"* (6. Cilt). Bişkek: Kırgız Cumhuriyetinin Ulusal Bilimler Akademisi.
Aksan, Doğan (2004). *Dilbilim ve Türkçe Yazıları.* İstanbul: Multilingual Yayınları.
Aksan, Doğan (2011). *Cumhuriyet Döneminden Bugüne Örneklerle Şiir Çözümlemeleri.* Ankara: Bilgi Yayınevi.
Aksan, Doğan (2017). *Anlambilim.* Ankara: Bilgi Yayınevi.
Aydın, Mehmet (2006). *Dilbilim El Kitabı*. Bişkek: Avrasya Yayınları.
Çotbayeva, Turguncan (1968). *Temirkul Ümötaliyev*. Frunze: Mektep.
Çotbayeva, Turguncan (1978). *Temirkul Ümötaliyevdin Çıgarmaçılıgı: Monografiya*. Frunze: Mektep.
Günay, Doğan (2007). *Sözcükbilime Giriş.* İstanbul: Multilingual Yayınları.
Karaağaç, Günay (2013). *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim).* İstanbul: Kesit Yayınları.
Kıran, Zeynel ve Ayşe Eziler Kıran (2013). *Dilbilime Giriş.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.
Toklu, Osman (2013). *Dilbilime Giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları.
Toktorbayev, Satı (1991). *Öspürümdör Oyundarı.* Bişkek: Kırgız Sovyet Enntsiklopediyasının Başkı Redaktsiyası.
Uslu, Zeki (2005). "Edimbilim ve Yabancı Dil Öğretimine Etkileri". *Atatürk Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*. S. 127, C. 1, ss. 34-43.
Ümötaliyev, Temirkul (1954). *Emgek Gülü.* Frunze: Kırgızmambas.
Ümötaliyev, Temirkul (1971a). *Çıgarmalardın Eki Tomduk Cıynagı (Tom 1).* Frunze: Kırgızstan Basması.
Ümötaliyev, Temirkul (1971b). *Çıgarmalardın Eki Tomduk Cıynagı (Tom 2).* Frunze: Kırgızstan Basması.
Ümötaliyev, Temirkul (1978). *Ceñiş Marşı.* Frunze: Kırgızstan Basması.
Ümötaliyev, Temirkul (2003). *Temirkul: Irlar, Prozalar, Arnoolor*. Bişkek: Mamlekettik Til Cana Entsiklopediya Borboru.
Ümötaliyev, Temirkul (2015). *Okurmandın Kitep Tekçesi Seriyası: Temirkul Ümötaliyev (6. Tom)* (Hz. Abdıldacan Akmataliyev ve Malina Kasımgeldiyeva). Bişkek: İmak – Ofset.
Vardar, Berke (yönetiminde) (1983). *XX. Yüzyıl Dilbilimi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.